

Bijlage 2: Het mondiaal jihadisme: een fenomeenanalyse en een reflectie op radicalisering

Inleiding

In maart 2013 is het dreigingsniveau in Nederland verhoogd van beperkt naar substantieel. Belangrijkste reden voor deze verhoging was de grote toename in uitreizen van Nederlandse jihadisten naar strijdgebieden in Syrië. Aanvankelijk werd er in diverse Nederlandse media met scepsis gereageerd. De vraag werd gesteld waarom het uitreizen de dreiging zou verhogen. De uitreizigers hadden immers het begrijpelijke en verondersteld gelimiteerde doel om de Syrische burgerbevolking te hulp te schieten in haar legitieme verzet tegen het Assadregime. Er was weinig oog voor de ideologische motivatie van uitreizigers en de risico's en dreigingen die daaruit zouden kunnen voortvloeien.

Gaandeweg is duidelijk geworden hoezeer de Syrisch-Iraakse regio door chaos en extreem geweld, ook van oppositiegroepen, wordt geteisterd. Extremistische krachten, met ISIS als de voornaamste exponent, hebben terrein gewonnen. De opmars van ISIS vormt een acute existentiële dreiging voor etnische en religieuze minderheden in de regio. Dit leidt ook in het Westen tot solidariteitsbetuigingen en toenemende spanningen onder verwante etnische en religieuze groepen. Dit bevestigt dat politiek-religieus extremisme, niet alleen op regionaal, maar ook op mondiaal niveau destabiliserende uitstralingseffecten kan hebben.

In Nederland hebben we de afgelopen tijd gezien hoe aanhangers van ISIS zich openlijk manifesteerden en er als gevolg daarvan maatschappelijke spanningen ontstonden. Hoewel het hier in Nederland gaat om kleine aantallen aanhangers, is het maatschappelijk versturende effect van het optreden van de jihadisten buitenproportioneel groot. Dit komt mede doordat jihadisten zich opwerpen als de enige legitieme geloofsvertegenwoordigers van moslims. Hierdoor wordt de beeldvorming over de totale moslimpopulatie negatief beïnvloed. Dit terwijl de overgrote meerderheid van de moslims in Nederland extremisme in naam van de islam op geen enkele manier steunt. Moslims zien in dat zij zelf veelal het grootste slachtoffer zijn van dit extremisme. Er leven desondanks in de samenleving veel vragen over het jihadisme, de dreiging die ervan uitgaat, wat de verschijningsvormen zijn in Nederland en hoe het zich verhoudt tot bredere moslimgemeenschappen.

Met deze analyse wordt tegemoet gekomen aan de vraag vanuit de Kamer (GroenLinks, Kamerlid Van Ojik) naar een analyse van het fenomeen jihadisme en een reflectie op

radicalisering, in het licht van het gepresenteerde Actieprogramma Integrale Aanpak Jihadisme.

Deze analyse is gebaseerd op de expertise van de professionals werkzaam bij de NCTV en vormt een aanvulling op de reeds gepubliceerde rapporten en analyses die de afgelopen jaren over het fenomeen jihadisme en radicalisering verschenen zijn en die ten grondslag liggen aan het Nederlandse CT-beleid, in het bijzonder het meest recente AIVD rapport *Transformatie van het jihadisme in Nederland*.¹

In de hiernavolgende tekst zal dieper ingegaan worden op het fenomeen mondiaal jihadisme en zijn manifestatie in Nederland. De vraag wordt beantwoord wat het mondiaal jihadisme inhoudt en wat de factoren zijn die tot de huidige (her)opleving van het jihadisme hebben geleid. Het is noodzakelijk dat wij het jihadisme en zijn manifestatie in Nederland trachten te begrijpen: inzicht in dit fenomeen, en in de processen en motieven die hierbij een rol spelen, is immers een noodzakelijke voorwaarde om vast te kunnen stellen welke aanpak geboden is. Daarom is de gedachtewereld van het jihadisme voor deze analyse als vertrekpunt genomen. Omdat er aan het omarmen van extremistisch gedachtegoed een proces van radicalisering vooraf gaat, zal er tevens worden gereflecteerd op dit thema. Om effectief te kunnen ingrijpen bij processen van radicalisering is immers begrip van de mogelijke aantrekkingskracht van en ontvankelijkheid voor de extremistische boodschap noodzakelijk.

Fenomeenanalyse

Wat is mondiaal jihadisme?

Het mondiaal jihadisme is te duiden als een wereldwijde gewelddadige ideologische beweging met sekte-achtige kenmerken. Hoewel het mondiaal jihadisme vaak in verband wordt gebracht met de politieke islam (het islamisme) en ook deels op de zelfde bronnen terugrijpt, vormt het mondiaal jihadisme juist een radicale breuk met het islamisme als politieke stroming.² Jihadisten uiten dan ook veelal harde kritiek op islamistische bewegingen. Zij verwijten islamisten het erkennen van parlementair democratische systemen en het deelnemen aan verkiezingen. Daarmee zouden

¹ 'Transformatie van het jihadisme in Nederland -zwermdynamiek en nieuwe slagkracht', AIVD, juni 2014.

² Osama bin Laden heeft het mondiaal jihadistisch denken in het midden van de jaren negentig ontwikkeld. Hij borduurde voort op de door zijn inspirator Abdullah Azzam (1941-1989) geponeerde leerstelling dat moslims wereldwijd de *individuele* verplichting hebben om islamitisch grondgebied, dat is bezet door niet-moslims, te bevrijden. Waar echter Azzam de strijd een territoriale en paramilitaire signatuur gaf, liet Bin Laden de territoriale en paramilitaire beperkingen vervallen. Zie: *Ideologie en strategie van het Jihadisme*, NCTb, december 2009.

islamisten de Goddelijke wetgeving, de sharia, hebben verloochend en een vorm van 'shirk' (afgoderij) plegen – een doodzonde voor jihadisten, en reden zich in sterke bewoordingen tegen islamistische stromingen te keren.

Jihadisten beschouwen moslims als een wereldwijd onderdrukte gemeenschap van gelovigen. Zij stellen dat in veel landen met een moslimmeerderheid, burgers lijden onder de repressie van tirannieke overheden, die op hun beurt worden gesteund door westerse overheden. Het Westen en corrupte regimes worden beschouwd als twee zijden van dezelfde medaille. Westerse autoriteiten zouden bovendien actief de religieuze identiteit van moslims onderdrukken of bestrijden. Met het spreken over democratie en mensenrechten zou het Westen, volgens jihadisten, moslims slechts 'zand in de ogen' trachten te strooien.

Het jihadisme verwerpt moderne natiestaten, omdat deze onvoldoende religieuze basis zouden kennen en bovendien geërfde constructies van het westerse kolonialisme zouden vormen. In het verlengde hiervan beschouwen aanhangers van het jihadisme alle internationale instituten (denk bijvoorbeeld aan de Verenigde Naties), die in hun ogen een gevestigde onderdrukkende orde symboliseren, als illegitiem.

Risicovol is dat de jihadisten politieke bewustwording onder moslims willen bevorderen en *tegelijktijd* de boodschap uitdragen dat deelname aan het bestaande politieke systeem op geen enkele wijze kan bijdragen aan de bestrijding van grieven van moslims. Jihadisten willen moslims bewust maken van hun 'kwetsbaarheden', waarbij slachtofferschap en het ervaren van (vermeend) onrecht de gemene deler is, terwijl ze de mogelijkheden om daaraan in politieke zin iets te doen onmogelijk achten. Dit kan een belemmerende werking hebben op de politieke integratie van moslims en kan ontvankelijke moslims in de armen van 'supra-politieke' radicale en/of extremistische groeperingen drijven.

Utopische heilsleer

Jihadisten wensen een 'authentiek' islamitisch kalifaat te vestigen omdat zij ervan overtuigd zijn dat alleen binnen de kaders van een volledige onderwerping aan Gods wetten onrecht wordt uitgebannen, iedereen gelijk is en er gerechtigheid bereikt wordt. Uitsluitend de invoering van een zuiver op (hun interpretatie van) de islam gebaseerde staatsinrichting zal volgens de jihadisten een einde maken aan de veelsoortige crises die moslimsamenlevingen thans plagen.

Gewapende strijd enige effectieve middel

Voor jihadisten vormt niet alleen het opkomen maar juist het *strijden* tegen onrecht en voor onderdrukte broeders en zusters 'raison d'être'. Jihadisten beschouwen het voeren

van een gewapende strijd als *de enige wijze* waarop daadwerkelijke verandering in de politieke en sociale omstandigheden van moslims kan worden bewerkstelligd. Het discours van mondiaal jihadisten is zowel gericht op bewustwording van identiteit als op politiek-ideologische (antidemocratische) stellingname. Binnen deze denktrant moet de gelovige zijn moslimidentiteit laten prevaleren boven alle andere deelidentiteiten. Niet alleen moeten moslims volgens jihadisten uitsluitend aan de (verbeelde) oemma (de universele geloofsgemeenschap) loyaliteit betuigen, zij moeten bereid zijn deze compromisloos te 'verdedigen'.

Problematisch is dat het religieuze solidariteitsprincipe (de doctrine van 'al wala' walbara', dat 'loyaliteit en afkeer' betekent) door moderne jihadistische ideologen en hun aanhangers in de meest absolute termen wordt uitgelegd. Zo wordt getracht dissidente geluiden de kop in te drukken en de afstand tot en vijandigheid naar andersdenkende buitenstaanders te maximaliseren. Dit kan ook de relatie met familieleden onder druk zetten en zelfs leiden tot het 'opofferen' van die relaties omwille van het nieuwe geloof. 'Broeders' mogen elkaar nooit afvallen en dit kan remmend of corrigerend optreden (op den duur) uitschakelen.

Geweld(sbereidheid) en de daarmee verbonden opofferingsgezindheid vormt voor jihadisten de enige potentieel emanciperende kracht. In woord, beeld en geschrift worden 'geleerden' aangehaald, die niet alleen de legitimiteit van het strijdvoeren bevestigen, maar ook de noodzaak tot een individuele morele afweging en een daarop gebaseerd handelen benadrukken. Omdat de autoriteit van islamitische instituten of nationale autoriteiten niet wordt erkend, is er van hen geen instemming vereist. Binnen jihadistische kringen gelden dan ook andere criteria voor het toekennen van de titel van 'geleerde' of 'prediker'. Deze titels worden niet uitsluitend verworven op basis van theologische kennis of een officiële bevoegdheid. Deze wordt veeleer toegekend op basis van de mate waarin het individu zich 'standvastig' (compromisloos) heeft betoond en/of 'beproevingen' heeft ondergaan (geleden hebben onder een vorm van statelijke repressie). Dit vloeit voort uit de jihadistische overtuiging dat 'de ware islam' en 'vervolging' een onlosmakelijke eenheid vormen.

Individualistische benadering

Waar islamisten religieuze educatie benadrukken als *noodzakelijke voorwaarde* voor de opbouw van een superieure rechtvaardige islamitische orde, bieden jihadisten aan het individu een 'short cut': voor hen is religieuze *ijver*, in de vorm van de bereidheid van het individu om te strijden (en te sterven) voor de islam, van veel grotere waarde dan het bezitten van religieuze *kennis*.

Paradoxaal is dat jihadisten claimen op te treden in naam van de 'oemma' maar dat zij in werkelijkheid breken met bestaande gemeenschappen, omdat die aan hun handelen eventuele beperkingen zouden kunnen opleggen. Jihadisten stellen in plaats van de gemeenschap, het handelingsvermogen van het individu centraal. Zij kennen individuen (leken) niet alleen het recht toe te oordelen over de toelaatbaarheid en legitimiteit van geweldstoepassing, maar verschaffen daarbij ook de argumentatie om zelf dit recht in handen te nemen. Deze individualistische benadering, de 'privatisering' of 'fragmentering' van het geweldsmonopolie, is een wezenlijke component van de dreiging die er van jihadisten uitgaat.

In zijn nadruk op individualisme keert het jihadisme, dat zich mede beroept op een religieus gedachtegoed, enkele kernelementen van reguliere religiebeleving juist om. Religie geeft onder meer kracht en kan gelden als ondersteuning en rechtvaardiging bij het optreden tegen ervaren onrecht. Voor mensen in een kwetsbare positie, die zich onrechtvaardig behandeld menen, kan religie ook een specifieke functie hebben, die door het jihadisme als het ware in spiegelbeeld wordt gebruikt. In het aanspreken van het individu in 'splendid isolation' verschilt het jihadisme niet van de bredere aandacht van religie(s) voor de kwetsbare medemens. Religie in het algemeen biedt de mens een manier van 'coping', houvast en troost bij moeilijkheden en frustraties in het leven, en is in wezen ondersteunend bij een proces van zingeving en *zelfverwerkelijking*.³ Het jihadistisch gedachtegoed biedt juist de mogelijkheid het zelf 'te ontvluchten' door het eigen leven volledig weg te cijferen en in dienst te stellen van 'het hogere doel'. Niet zelfverwerkelijking maar de bereidheid tot absolute *zelfverloochening* is voor jihadisten graadmeter van vroomheid en overtuiging. Dit leidt in de meest extreme vorm tot de 'zelfmoordaanslag' waarbij het individu *zichzelf* volkomen vernietigt in de overtuiging dat hij zich omwille van de mondiale *gemeenschap* opoffert.

Gemilitariseerde vorm van hulpverlening

Hoewel buiten jihadistische kring het beeld is dat jihadisten zich aansluiten bij terroristische groeperingen is hun zelfperceptie een geheel andere. Reizigers naar jihadistische strijdtonelen beschouwen hun bijdrage aan de strijd als een gemilitariseerde vorm van humanitaire hulpverlening. Onder jihadisten staat de moslimstrijder die goed en bloed opoffert 'omwille van Allah' en de vestiging van een gezuiverd islamitisch rijk het hoogst in aanzien. Om moslims te overtuigen spiegelen jihadisten het individu de talloze zegeningen voor van het te verwerven martelaarschap.

³ Zie bijvoorbeeld het rapport *Radicaal (On)zichtbaar, Verkennend onderzoek naar omvang, kenmerken en oorzaken van mogelijke radicalisering onder Amsterdamse moslima's*, juni 2012. Dit exploratief onderzoek brengt naar voren hoe vrouwen enorm veel kracht putten uit de intense beleving van de islam en hoe het hen ondersteuning en troost biedt om de moeilijkheden op hun levenspad het hoofd te bieden.

Voor het naar goddelijke beloning en verlossing zoekende individu is zowel het specifieke historische en culturele verleden als de politieke toekomst van de gebieden waarin hij strijdt volledig irrelevant. Hij of zij wordt vooral door utopische voorstellingen gedreven, waaraan heilszekerheid wordt ontleend.

Virtuele oemma

De taal die de aanhangers van het mondiaal jihadisme spreken en de 'gemeenschap' die zij zich voorstellen, vinden hun manifestatie nadrukkelijk op het transnationale internet. Transnationalisme is zowel oorzaak als gevolg van de radicale opvattingen die de jihadisten huldigen. De breuk met de gemeenschappen waaruit de jihadisten zijn voortgekomen duwt hen in de richting van het zoeken naar gelijkgestemden op virtueel en transnationaal niveau. Alleen zo kan het groepsgevoel, de perceptie onderdeel uit te maken van een mondiale beweging, voortbestaan. Het houdt tevens de universele claims intact. Met andere woorden solidariteit, die op lokaal niveau niet tot stand gebracht wordt, kan alleen intact blijven indien deze gecompenseerd wordt door een 'supranationale' eensgezindheid die de illusie van een religieuze gemeenschap in stand houdt. Ook via symboliek (denk bijvoorbeeld aan bepaalde vlaggen) vormt deze oemma een verbeelde 'statelijke' entiteit.⁴ De wetgeving die deze 'gemeenschap' bij elkaar houdt, wordt door de individuele jihadisten zelf geconstrueerd. Daarvoor vormen de contextuele situatie en de 'geleerden' die op een specifiek moment worden gehoord doorslaggevende factoren.

Syrië als katalysator voor (her)opleving van het jihadisme

Bij de volkoprostanden die in 2011 in diverse Arabische landen tot volle uitbarsting kwamen en werden aangeduid als de Arabische lente, speelden islamisten aanvankelijk geen dominante rol, laat staan jihadisten. Jihadisten die zichzelf beschouwden als een 'voorhoede' voor het islamitisch 'ontwaken' zagen zichzelf door de opstanden gemarginaliseerd worden. Zij moesten de rol van 'instigatoren' verruilen voor de rol van 'toeschouwers' bij de val van diverse leiders van Arabische regimes. Het was ironisch genoeg niet de roep tot 'jihad' die de regimes ten val bracht maar juist de massale en vreedzame roep om vrijheid en democratie die Arabische dictators het veld deed ruimen.

In Syrië leidde de massale mobilisatie van de bevolking in 2011 en het gewelddadig neerslaan van de opstand door het regime tot een afglijden in een bloedige burgeroorlog. Het specifiek *Syrische* karakter van de bevolkingsopstand is in snel tempo

⁴ Jihadisten maken gebruik van reguliere religieuze teksten en symbolen. De context waarin jihadisten deze symbolen plaatsen en de wijze waarop zij ze inzetten is leidend voor de betekenis die eraan moet worden toegekend.

verworden tot een sektarische oorlogsstrijd met transnationale dimensies. Binnen de soennitische wereld werd het Assadregime in toenemende mate als vertegenwoordiger van een afvallige sekte beschouwd; een 'ongelovige' minderheid die de in meerderheid soennitische burgerbevolking genadeloos hard onderdrukt. De openlijke inmenging van sjiitische buitenlandse strijders bij de verdediging van het regime (o.a. Hezbollah, in brede kringen aangeduid als 'Hezb al Shaytan'; partij van de duivel) bracht een golf van emotionele solidariteitsbetuigingen teweeg binnen het gehele spectrum van de internationale soennitische geestelijkheid (formele en informele geleerden). Deze riepen dan ook op tot massale mobilisatie om de Syrische geloofsgenoten te ondersteunen en het in Syrië begane onrecht te wreken. De aanhoudende berichtenstroom, gepaard gaande met beelden van het excessief gewelddadig optreden van het regime, werkte dit mede in de hand.

Er zijn meer verklaringen waarom Syrië in relatief korte tijd uitgroeide tot een magneet voor buitenlandse strijders.⁵ Er is de voor de hand liggende reden dat het strijdgebied in Syrië relatief eenvoudig te bereiken is in vergelijking met andere jihadistische strijdgebieden als Afghanistan, Somalië of Tsjetsjenië. Deze laagdrempeligheid bood aan buitenlandse jihadisten de ultieme 'kans' om in Syrië aansluiting te vinden bij tot de verbeelding sprekende jihadisten van al Qa'ida en ISIS. De eerste geslaagde uitreizen hebben een aanzuigende werking op de achterblijvers. Door het contact via internet en sociale media stellen uitreizigers hun achterban gerust en doen zij uitgebreid verslag van hun 'real-life' en 'real-time' experience'. Daarbij laten ze zien dat er buiten de vuurlinies voldoende gebieden zijn waar het leven doorgang vindt en men in de luwte van de strijd een in jihadistische ogen 'waarlijk' islamitisch leven kan leiden. Dit maakt de keuze om naar het gebied af te reizen niet alleen een theoretische maar een reële optie, ook voor vrouwen en eventueel zelfs kinderen. Het uitroepen van de 'Islamitische Staat' heeft dit beeld aanvankelijk versterkt. Het is de vraag of dit beeld hetzelfde blijft, nu ISIS onder vuur ligt van een internationale coalitie.

Fragmentatie van de oppositie onder invloed van private financieringsstromen

Zoals gezegd werd de roep om hulp aan Syrië steeds breder gedeeld in de soennitische wereld (en daarbuiten). Over de wijze waarop en de mate waarin deze hulpverlening tot stand moest komen is echter geen enkele internationale politieke consensus bereikt. Dit heeft de weg vrijgemaakt voor allerlei invloedrijke private actoren om in het gat te springen en hun politiek-religieuze visie op de situatie in Syrië aan het publiek te

⁵ Ook de nabijheid van Israël en de apocalyptische voorstelling dat de strijd in Syrië de eindtijd inluidt speelt een rol bij de motivatie van jihadisten. Zie: Bob de Graaff, 'De Grote Slachting; Derde Wereldoorlog of Apocalyps in Syrië', *De Groene Amsterdammer*, 4 december 2013.

verkondigen. Bij de werving van steun voor strijdgroepen in Syrië speelden de afgelopen jaren diverse publieke en private ondernemende partijen in de Golfregio een sleutelrol. In het bijzonder onder onafhankelijke activistische salafistische (orthodoxe) predikers en islamisten ging de roep om humanitaire hulpverlening steeds vaker gepaard met een roep om steun aan de gewapende oppositie. Salafistische geestelijken in landen als Koeweit en Qatar maken effectief gebruik van de fysieke en virtuele ruimte die deze landen bieden om hun boodschap te verkondigen. Qatar in het bijzonder geldt in de Golfregio als een toevluchtsoord voor islamistische activisten van diverse snit.⁶ Buiten de gevestigde mediakanalen hebben prominente salafistische activisten in de Golfregio een aanzienlijke aanhang op het internet. Zij hebben hun status aangewend om fondsen te werven voor allerhande strijdgroepen, waarbij persoonlijke (vertrouwens)relaties veelal van doorslaggevende betekenis waren bij de toekenning van gelden. De donoren toonden zich zelden in staat om duurzaam invloed en controle uit te oefenen op de ideologische en strategische ontwikkeling van 'hun' rebellen. Donoren hadden er geen belang bij om tot samenwerking tussen rebellengroepen aan te zetten, omdat dit mogelijk hun eigen invloed zou kunnen aantasten. Bovendien is corruptie er mede door in de hand gewerkt. Omwille van het verwerven van een zo hoog mogelijke financiële bijdrage zouden rebellengroepen hun man- en slagkracht overdrijven om zo beslag te kunnen leggen op extra gelden.⁷

Dat dit alles de crisis in Syrië alleen maar verergerd heeft, moge duidelijk zijn. Door een volkomen gebrek aan regie is de situatie in het land thans buitengewoon fluïde en onvoorspelbaar. Strijdgroepen bestrijden niet alleen het regime maar net zo hard elkaar. Het heeft het oorspronkelijke doel van de opstand (bijna) uit beeld doen verdwijnen. Aanhoudende frustratie over het uitblijven van (het vooruitzicht op) een doorbraak in de strijd tegen het regime heeft bovendien verdere radicalisering van het verzet ten gevolg. Het zijn de ideologisch meest geharde figuren die daarbij de wind in de zeilen krijgen: de mondiale jihadisten.

Fragmentatie van de jihadistische beweging

Ondanks de schijnbaar 'gunstige' omstandigheden voor jihadisten in Syrië is duidelijk geworden dat de kracht van de jihadistische beweging, die ligt bij het mobiliseren van individuen zuiver op basis van religieuze gedrevenheid, tevens haar zwakte is.

Onderlinge onenigheid die binnen al Qa'ida voorheen binnenskamers gehouden kon

⁶ De afgelopen jaren werd bijvoorbeeld de bekende satellietzender al Jazeera steeds controversiëler, onder andere vanwege haar partijdige houding ten aanzien van de Moslimbroederschap in Egypte. De meer uitgesproken politieke agenda van de zender zou ten koste gaan van de journalistieke onafhankelijkheid, professionaliteit en neutraliteit die een nieuwskanaal zou moeten nastreven. Diverse bekende presentatoren hebben de afgelopen jaren mede om deze redenen ontslag genomen bij de zender.

⁷ Zie: Elizabeth Dickinson, 'the case against Qatar' in *Foreign Policy*, 30 september 2014, http://www.foreignpolicy.com/articles/2014/09/30/the_case_against_qatar_funding_extremists_salafi_syria_uae_jihad_muslim_brotherhood_taliban

worden, is in Syrië op de publieke voorgrond getreden. De openlijke machtsstrijd tussen de voorman van al Qa'ida, Ayman al Zawahiri, en ISIS-leider Abu Bakr al Baghdadi leidt tot fragmentatie binnen de mondiale jihadistische beweging. In Syrië kiezen sommige jihadisten voor aansluiting bij ISIS, anderen voor het aan al Qa'ida gelieerde Jabhat al Nusra en weer anderen willen afzijdig blijven door zich af te splitsen van beide partijen. Hierbij moet wel worden aangetekend dat *alle* jihadisten sterk reageren op westerse inmenging. De interferentie met het Westen kan leiden tot een hernieuwde oriëntatie op de zogenoemde 'verre vijand' (het Westen).

Politiek strategische pragmatiek of ideologisch purisme

De machtsstrijd tussen de jihadistische leiders is gebaseerd op een fundamenteel verschil in visie op de vraag hoe de strijd gevoerd moet worden, de te leggen prioriteiten en de vraag in hoeverre er politieke compromissen mogelijk zijn. Al Qa'ida heeft in het verleden te kennen gegeven politiek-strategische pragmatiek te kunnen laten prevaleren, als dat de realisering van doelstellingen dient. De groep heeft zich gevoelig getoond voor de harde kritiek van moslims, dat het jihadistische geweld willekeurig is en tot zoveel bloedvergieten leidt, in het bijzonder onder moslims in wier naam de groep claimt op te treden. Al Qa'ida reageerde hierop met het concept van de 'onschendbaarheid van moslimbloed'. Deze stellingname van al Qa'ida's leiders vloeide mede voort uit zorg over het optreden van Abu Musab al Zarqawi, de in 2006 gedode oprichter van al Qa'ida in Irak, de voorloper van ISIS. Zijn meedogenloze campagne tegen sjiiitische moslims in Irak baarde de leiders van al Qa'ida al vroeg zorgen. Het toonde aan dat aansluiting en mobilisering, het winnen van de 'hearts and minds' van bredere moslimgemeenschappen, voor al Qa'ida van groter strategisch belang is dan het ideologisch purisme dat ISIS voorstaat.

De huidige leider van ISIS, Al Baghdadi, zet de lijn van zijn voorgangers voort. Voor hem ligt de prioriteit bij de voortzetting van de genadeloze bestrijding van 'afvallige' sekten om zijn zuivere 'islamitische' staat te kunnen vestigen. Hij lijkt ervan overtuigd te zijn dat via een campagne van bruto geweld en een afwijzing van ieder compromis de macht voor het grijpen ligt. Duidelijk is dat, mede door het optreden van ISIS, de jihadistische beweging door interne en externe factoren onder grote druk staat en dat deze druk alleen maar verder zal toenemen. Dit kan verdere fragmentatie van de mondiaal jihadistische beweging in de hand werken. Radicale splintergroepen of individuen kunnen als gevolg van de toegenomen druk, de aandacht verleggen naar andere gebieden, nieuwe prioriteiten formuleren en naar eigen inzicht geweld toepassen.

Hierbij is een bijzonder zorgwekkende factor dat er sinds de zomer van 2013 in Syrië meer buitenlandse strijders actief zijn dan ooit eerder in een conflict in de moderne geschiedenis van landen met een moslimmeerderheid is vastgesteld.⁸ Geschat wordt dat er tussen de twee- en vierduizend Europeanen in het gebied verblijven. Deze strijders hebben met hun fanatisme niet alleen bijgedragen aan de verharding van de koers van de burgeroorlog maar kunnen tevens de (her)opleving van de jihadistische bewegingen in hun landen van herkomst een impuls gegeven. Inmiddels maken de meeste Nederlandse jihadisten in Syrië deel uit van mondiaal jihadistische strijdgroepen.⁹

Jihadisten in Nederland

Hoewel de achtergronden van jihadisten en de praktische uitwerking van het jihadisme sterk kunnen verschillen, wordt het mondiaal jihadistisch gedachtengoed zoals hierboven beschreven door jihadisten in diverse landen gedeeld. Ook onder Nederlandse jihadisten zien we de diverse tendensen die hun ideologische geestverwanten in het buitenland typeren terug. Enerzijds zijn zij gericht op ideologisch purisme door de nadruk te leggen op de gevaren van 'afvallige' sekten en 'onislamitische' gewoonten en gebruiken. Anderzijds trachten ze zich soms pragmatischer op te stellen door zich actuele thema's, die onder bredere moslimgemeenschappen leven, toe te eigenen of te *framen* in termen van het onrecht tegen of slachtofferschap van moslims. Zij doen dit bijvoorbeeld door een als xenofobisch en discriminatoir ervaren klimaat uit te buiten, om zo hun ideologische boodschap uit te dragen en een sfeer van dreiging en urgentie te creëren of deze verder aan te wakkeren. Uitingen van anti-islamitische tendensen vormen voor hen dan ook een bijzonder punt van aandacht. Ze dienen de voor jihadisten centrale premisse van een anti-islamitische samenleving en een (van lokaal tot mondiaal niveau) onderdrukte gemeenschap van gelovigen te schragen. Jihadisten spiegelen hun publiek voor dat westerse landen en instituties niets liever zouden willen dan moslims van hun religieuze identiteit beroven. Deze landen en instituties zouden erop uit zijn moslims te laten assimileren in de dominante gemeenschap van 'ongelovigen'. De activistische jihadisten vinden, in als anti-islamitisch gepercipieerde uitingen en incidenten, niet alleen rechtvaardiging voor hun diepe wantrouwen, zij bieden hen tevens de gelegenheid om zich op te werpen als de 'verdedigers' van de lijdende oemma.

Korte terugblik: van 'flirten' met het jihadisme tot aansluiting bij strijdgroepen

Na een periode van relatieve rust werden vanaf 2010 kringen van radicaal activistische moslims zichtbaar in Nederland. De bekendste kleine groepen waren Sharia4Holland (S4H), Straatdawa en Behind Bars (BB). In naam van 'de Waarheid' mengden de

⁸ Thomas Hegghammer, Syria's foreign fighters, 9 december 2013: http://mideastafrica.foreignpolicy.com/posts/2013/12/09/syrias_foreign_fighters.

⁹ Zie Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland 36 (DTN36), NCTV, juni 2014.

jihadistische hoofdrolspelers zich (in lijn met ontwikkelingen in onze buurlanden) rechtstreeks in het publieke domein van de praktische geloofsverkondiging. De activistische jihadisten traden in deze groepen in naam van de 'pure' islam weliswaar deels op uit eigen beweging en voor eigen rekening, maar met een gezamenlijk doel voor ogen. Waar de één de nadruk legde op de publieke geloofsverkondiging (da'wa), legde de ander zich toe op het opkomen voor de belangen van gedetineerde en/of gepercipieerd onderdrukte medemoslims (i.c. jihadistische (geest)verwanten).

De jihadistische activisten wisten media-aandacht op zich te vestigen door provocatieve uitingen en acties gericht tegen onder meer seculiere/liberale moslims. Media-aandacht en de verontwaardigingsgolf, die de provocatieve acties genereerden, werden door de initiatiefnemers ingezet om eenheid te smeden binnen de eigen gelederen, aanhang te verwerven en/of een aanhang van betekenis te suggereren. De actiebereidheid binnen deze kringen vertoonde een grillig patroon: van groeiende zichtbaarheid in de publieke ruimte en luidruchtig optreden naar een meer passief karakter.

Neveneffect van de publieke stellingname was tevens dat het handelen van individuen binnen deze netwerken onder een maatschappelijk 'vergrootglas' kwam te liggen. De druk op individuen binnen de radicale kringen (zowel intern als extern) werd daarmee vergroot. Ook het soms willekeurig en impulsief toepassen van 'takfir' (het tot ongelovige verklaren van andere moslims) en een hoge mate van onderlinge achterdocht en wantrouwen vormden ondermijnende factoren voor enige solide gemeenschapsvorming in Nederland.

Tegen deze achtergrond was uitreizen en het zoeken naar de confrontatie met de 'vijand' de enige effectieve manier om de illusie van een 'gemeenschap' in stand te houden en/of te herstellen. Het Syrische regime van president Assad diende zich aan als een urgente en actuele belichaming van die duivelse vijand.

Reflectie op radicalisering

Radicalisering is een complex en dynamisch proces dat geen vaststaande oorzaken of uitkomsten heeft en waaraan, vanuit diverse wetenschappelijke disciplines, uiteenlopende betekenissen worden toegekend. Het is niet mogelijk om te spreken in termen van 'profielen' van radicaliserende jongeren. De vele onderzoeken, die er op dit gebied hebben plaatsgevonden, wijzen uit dat er geen eenduidige 'roots' van radicalisering te vinden zijn. Er zijn vele 'routes' en deze leiden slechts in enkele gevallen ook daadwerkelijk tot extremisme en terrorisme. Ook de wijze waarop en het tempo waarin mensen kunnen radicaliseren variëren sterk. Soms is er sprake van radicalisering

in groepsverband maar er zijn ook personen die op individuele wijze 'sterke idealen' ontwikkelen.

Er is geen direct oorzakelijk verband tussen enerzijds sociaaleconomische achterstand, relatieve deprivatie en anderzijds radicalisering. Het zou echter onjuist zijn om geen rekening te houden met deze omstandigheden. Jihadisten spelen namelijk bij het verspreiden van hun boodschap wel degelijk in op dergelijke gevoelens en omstandigheden.

De aantrekkelijkheid van de jihadistische boodschap

Positieve sociale identiteit en identificatie

Vanuit de psychologie is bekend dat mensen twee hele diepe behoeftes hebben: deel uitmaken van een groep en tegelijkertijd individu zijn. Het jihadisme komt feilloos aan beide behoeftes tegemoet en dat verklaart mede de aantrekkingskracht.

Generatieconflicten, die vorm krijgen in het gevoel niet terecht te kunnen bij ouders of gevestigde moskeeën, kunnen jonge moslims op zoek doen gaan naar een eigen, onafhankelijke invulling van het geloof en gelijkgestemden bij wie men zich thuis voelt. Moslims, die overtuigd raken dat een leven als 'Nederlandse moslim' een *contradictio in terminis* is, omdat wezenlijke acceptatie of respect er in hun beleving niet is of zal komen, kunnen geneigd zijn om zich vergaand aan hun religieuze identiteit te hechten. Deze identiteit biedt namelijk boven alles veiligheid, (absolute) zekerheid en een onvoorwaardelijkheid van liefde waar veel (jong)volwassenen naar op zoek zijn. Ook eenzaamheid, het gevoel op zichzelf teruggeworpen te zijn in een (hyper)individualistische samenleving met alle (prestatie)druk van dien, kan mensen ertoe zetten zich te voegen bij gelijkgestemden en een radicaal gedachtegoed te omarmen dat een 'uitvlucht' biedt.

Het is niet verwonderlijk dat vaak jongeren met een crimineel verleden zich door het jihadisme aangetrokken voelen. Binnen het discours van de jihadistische beweging is er veel aandacht voor de diep 'zondige', 'moreel failliete' samenleving. Jihadisten spreken jongeren aan op aanwezige schuldgevoelens over hun 'zondig' leven en bieden hen een eenvoudige uitweg (een 'short cut') die snel leidt tot verlossing, boetedoening en een sterke sociale identiteit waaraan een nieuwe status ontleend kan worden.

Uitdaging van autoriteiten

Het ontbreken van een robuuste, duidelijk omliggende kennisautoriteit en gezagsstructuur binnen de islam creëert ruimte voor politiek-religieus 'ondernemerschap'. Jihadistisch

georiënteerde figurenspelen hierop in. Jihadisten dagen in bredere zin alle 'autoriteiten' op het gebied van religie, politiek en media nadrukkelijk uit. Ook de Nederlandse jihadisten ontleen hun legitimiteit aan het zich afzetten tegen iedere vorm van (religieus dan wel politiek) geïnstitutionaliseerd gezag. Zij ondervinden daarbij op het internet concurrentie van andere groepen en individuen die op de internationale (virtuele) markten hun ideeën uitventen. Er is in algemene zin een concurrentiestrijd gaande tussen enerzijds de traditionele, reguliere nieuwsmedia en alternatieve blogs, en burgerjournalistieke initiatieven anderzijds. Er zijn dan ook veel thema's waarop jihadisten aansluiting zoeken en vinden bij andere 'alternatieve' mediakanalen. Er zijn talloze 'complot-theorie-sites', 'censuurvrije' sites met extreme audiovisuele content en spelers die zich erop toeleggen een politiek-ideologische strijd te voeren met (virtuele) tegenstanders.

Communicatiemiddelen sluiten naadloos aan op de boodschap

Transnationale media zijn van essentieel belang voor jihadisten. Het stelt hen, niet alleen in *woord* maar vooral ook in *beeld*, in staat tot identificatie en communicatie met 'de wereldgemeenschap van gelovigen'. De aanhangers van het jihadisme verbinden voortdurend geografisch, politiek, cultureel en historisch uiteen liggende plaatsen met elkaar in één reductionistisch narratief. Jihadistische media hebben zich er steeds verder in bekwaamd om op de meest indringende wijze de vernedering en machteloosheid van de 'oemma' in beeld te brengen. De opkomst en proliferatie van het mondiaal jihadisme is dan ook nauw verweven met een grote vlucht van nieuwe mediatechnologieën.

In de hoogtijdagen van de Arabische lente werd er in de westerse pers gedebatteerd over de rol en mate van invloed die sociale media hadden bij de mobilisering van de burgerbevolking. Interactieve mogelijkheden zijn met de komst van sociale media verder uitgebreid. Grenzen tussen publieke en private ruimten vervagen. Zichtbaarheid is door sociale media als Facebook en Twitter de norm geworden. Grenzen tussen zender en ontvanger, producent en consument zijn niet te leggen. Iedereen kan in relatief korte tijd een invloedrijke positie verwerven door zijn of haar uitingsvrijheid maximaal te benutten. Dit instrumentarium sluit naadloos aan op de kern van het jihadisme: het 'bewapenen' van het individu in zijn rebellie tegen gevestigde autoriteiten.

Niet alleen door het 'aan de kaak stellen' van de westerse berichtgeving maar ook door te berichten over hun eigen optreden en de (over)reactie op hun optreden, kunnen de jihadisten sympathisanten vinden. In oorlogsgebieden zetten zij hun fysieke strijd in ten behoeve van de 'beeldenstrijd'. Deelnemen aan de oorlog gaat hand in hand met de mogelijkheid om er zelf verslag van te doen en de beeldvorming erover te controleren

of op zijn minst te beïnvloeden. Door zich als 'fighting journalists' te afficheren kunnen jihadisten hun geloofwaardigheid persoonlijk beïnvloeden. Dit kan anderen ertoe aanzetten hun voorbeeld te volgen.

Moreel choqueren

Jihadisten in Nederland zijn erop gericht het wantrouwen ten aanzien van de gevestigde media uit te buiten. Ze trachten voortdurend 'tekortkomingen' bloot te leggen van de *mainstream* media door deze aan te halen en te wijzen op de 'hypocrisie' in de boodschap. Daarbij is er geen enkele belemmering om westerse mediabronnen, die de eigen boodschap schragen, gretig aan te halen. Ze gaan op sociale media de discussie aan met geloofsgenoten wanneer er thema's aan de orde zijn, die in bredere kring belangwekkend worden geacht. Breed gedeelde frustratie, over bijvoorbeeld de verslaglegging in de reguliere media van het Palestijns-Israëliësch conflict, geeft hun direct aanleiding om anderen het bredere frame van de 'oorlog tegen de islam' voor te houden. Door het moreel choqueren van de toeschouwers zoeken jihadisten openingen in de gevoeligheid voor hun argumentatie. Hun propaganda-inspanningen zijn erop gericht om juist die actuele onderwerpen te agenderen, die binnen bredere gemeenschappen leven. Jihadisten leggen hun vingers als het ware op de volumeknop van een radio die al aanstaat en verhogen daarbij de geluidssterkte tot een alles doordringend niveau.

Slotbeschouwing

Zoals eerder gezegd kent het mondiaal jihadisme verschillende uitingsvormen. De gruwelen van de groepering 'Islamitische Staat' in Syrië en Irak zijn niet van dezelfde orde als het moreel choqueren door jihadisten in westerse media. Dat laat echter onverlet, dat het mondiaal jihadistisch gedachtegoed vaste elementen heeft die ook in Nederland aantrekkingskracht hebben op mensen – elementen waarin het mondiaal jihadisme zich fundamenteel onderscheidt van andere stromingen, waaronder het politiek islamisme.

Wat deze bepalende elementen zijn, is hierboven uiteengezet. Er is al geschreven over de fundamentele verwerping van de westerse staat en van de democratische rechtsorde door het mondiaal jihadisme, over de opofferingsdrang en over de geweldsbereidheid die hier weer een uitvloeisel van is. Dit gedachtegoed legt de basis voor menselijk gedrag dat ook Nederland raakt. In naam van het mondiaal jihadisme reizen mensen uit Nederland uit om terecht te komen in oorlogssituaties zoals in Syrië en Irak, waardoor zij mogelijk betrokken raken bij gewelddaden, verder radicaliseren of juist getraumatiseerd raken. In naam van het mondiaal jihadisme roepen mensen op tot

financiële of logistieke steun aan groeperingen, die het gebruik van geweld niet schuwen om hun utopische heilsleer te verwezenlijken. In naam van het mondiaal jihadisme plegen mensen aanslagen, ook in westerse landen. In naam van het mondiaal jihadisme sterven mensen, ook moslims. Om tegenwicht te kunnen bieden hiertegen, is inzicht in wat de aanhangers van deze ideologie beweegt, onontbeerlijk.

Zoals uit het voorgaande blijkt, profileert het mondiaal jihadisme zich weliswaar als de 'ware islam', maar gaat het hier om een gewelddadige en fluïde ideologische beweging met sekte-achtige kenmerken. Het sekte-achtige is te relateren aan de absolute loyaliteit die ervan het individu geëist wordt, met veelal de breuk met traditionele familie- en vriendenkringen ten gevolg. Het ontbreken van enige vorm van zelfkritiek ende morele superioriteit, die individuele aanhangers ten opzichte van alle andersdenkenden tentoonspreiden, doet tevens aan sekten denken. Onder de kenmerkende factoren kan bovendien de absolute heilszekerheid worden geschaard die de jihadist in het vooruitzicht wordt gesteld, als het persoonlijke leven maar volledig in dienst staat van het hogere doel.

Alle ideologische en religieuze stromingen kennen of kenden hun ontspoorde varianten, de islam vormt daarop geen uitzondering. Wat zijn oorsprong vindt in (religieus) idealisme, de roep om rechtvaardigheid, raakt gaandeweg geperverteerd en verwordt precies tot datgene wat de bevlogene strijders claimen te bestrijden: uitingen van onrechtvaardigheid en een absolute onbarmhartigheid. Zo bezien maken jihadisten zich schuldig aan de misdaden, die ze juist hun vijanden toedichten en gaan daarin zelfs verder dan hun vijanden.

Wat mondiaal jihadisten voorts kenmerkt is dat zij geen enkele territoriale begrenzing toekennen aan hun strijd. In tijden van grote internationale politieke crisis en instabiliteit kan hun boodschap (her)opvallen. Dit is dan ook gebeurd naar aanleiding van de burgeroorlog in Syrië, die tot internationale mobilisering van jihadisten heeft geleid. Naarmate het *Syrische* karakter van de strijd vervaagde, is de oorlog aldaar steeds meer gaan appelleren aan jihadisten. Zij die zich, in hun landen van herkomst, al bezighielden met het verspreiden van de jihadistische boodschap konden thans – relatief eenvoudig – de daad bij het woord voegen.

De jihadisten profiteren van meer schijnbaar 'gunstige' omstandigheden, zoals de fragmentatie van het internationale medialandschap. Individuen zijn via het internet in staat om gevestigde media uit te dagen en zelf hun informatiekkanalen te vervaardigen en boodschappen uit te zenden. Jihadisten maken intensief gebruik van de

mogelijkheden die moderne mediatechnologieën bieden. Dit kan tot mobilisering van anderen leiden en zo nieuwe aanwas creëren voor de beweging. De huidige rekruteringsmechanismen stelen op een indringend moreel en emotioneel appèl, buiten gevestigde instituten, die via de media op gang worden gebracht.

Gekoppeld aan het feit dat het 'leiderschap' binnen de mondiale jihadistische beweging zo onder druk staat, is eigenstandig optreden van jihadistische splintergroeperingen of individuen een reële mogelijkheid. Er is een heel scala aan vijanden die binnen het jihadistisch denken (potentiële) doelwitten zouden kunnen vormen. De strijdervaring, die mondiaal jihadisten thans kunnen opdoen, heeft de dreiging van geweld in het Westen dan ook aanzienlijk verhoogd.

Om effectief tegenwicht te kunnen bieden aan de jihadistische beweging is het betrekken van moslimgemeenschappen van belang. Hier moet echter worden onderkend dat het debat over politiek-religieus extremisme in Nederland (en daarbuiten) er niet eenvoudiger op geworden is. Er woedt al jaren een gepolariseerd debat over de positie van religie in de samenleving in het algemeen en de sociaal-culturele en politieke integratie van moslimgemeenschappen in Nederland in het bijzonder. Bezorgdheid over de bedreiging die de islam en moslims in generieke zin zouden vormen voor onze cultuur en levenswijze is toegenomen. Religieuze symbolen en uitingen zoals de hoofddoek, de bouw van moskeeën, halal slachten en besnijdenis zijn regelmatig onderwerp van debat. Dit debat is verweven geraakt met het debat over jihadistisch terrorisme.

De polarisatie heeft ook binnen moslimgemeenschappen effecten gesorteerd. Afgaande op uitingen in de sociale en andere media, verzetten moslims zich tegen de tendens om hen collectief 'in de beklagdenbank' te plaatsen en 'ter verantwoording te roepen', wanneer het jihadisme de actualiteit bepaalt. De perceptie is dat moslims collectief worden afgerekend op radicale en/of extremistische uitingen en gedragingen van individuen. De vaak gehoorde afwijzing van de term 'gematigd' moslim toont aan hoezeer moslimjongeren zich in de eerste plaats wensen te distantiëren van de negatieve connotaties en de beladenheid die het woord 'moslim' in zich is gaan dragen.

Moslims hebben de begrijpelijke behoefte om zich op een positieve wijze te verhouden tot hun religie en deze niet als een obstakel maar juist als een emancipatoir instrument te beschouwen. Buiten de bipolaire wereld van de jihadisten en hun vijanden, zijn er gewone moslims die hun (pluriforme) sociale en religieuze identiteiten vormgeven en daarbij hun religie beschouwen als een waardevol moreel kompas. De geconstrueerde bipolaire tegenstelling tussen 'gematigde' en 'extremistische' moslim doet ook aan de werkelijkheid van de pluriformiteit binnen Nederlandse moslimgemeenschappen geen

recht. Hier moet, bij de agendering en effectieve aanpak van radicalisering en terrorisme, oog voor zijn.

Wat duidelijk is, is dat mondiaal jihadisten zichzelf door hun opvattingen, gedragingen en misdaden buiten traditionele theologische kaders plaatsen. Dit blijkt ook uit de talloze fatwa's die er de afgelopen jaren verschenen zijn om daden van terrorisme en eigenstandige geweldpleging te veroordelen. Wanneer hier geen of onvoldoende oog voor is, kunnen de extreme daden van individuen er gemakkelijk toe leiden dat collectieve gemeenschappen vijandig tegenover elkaar komen te staan. Dit zou ertoe bijdragen dat jihadisten in hun voornemen slagen.

Beredeneerde bibliografie

Inleiding: op de schouders van reuzen

Het artikel van Paul Scheffer, 'Nostalgische idealen zijn er niet alleen bij jihadisten' (NRC Handelsblad, 11 oktober 2014) is een van de meest recente in een lange rij publicaties die zich buigen over de aantrekkingskracht van het jihadistisch terrorisme. Een heel recent overzicht van jihadisme in Nederland vanaf ca. 2001 wordt gegeven door B. de Graaf, 'The Van Gogh murder and beyond', in: B. Hoffman & F. Reinares eds., *The evolving global terrorism threat: cases from 9/11 to Osama bin Laden's death* (New York 2014). Na de aanslagen van 11 september 2001 zijn onderzoek en analyse op dit gebied explosief toegenomen. Zowel overheid als wetenschap en journalistiek hebben sindsdien, in voortdurende wisselwerking met elkaar, ingezet op het verkrijgen van meer inzicht in deze fenomenen. De lijst met publicaties die dit opleverde is schier eindeloos en wordt niet alleen gekenmerkt door voortdurend uiteenlopende standpunten, maar ook door een wisselende kwaliteit. Het voert dan ook te ver hier de stand van zaken in het vakgebied volledig weer te geven (maar zie bijvoorbeeld M. Ranstorp, 'Mapping terrorism studies after 9/11: an academic field of old problems and new prospects', in: R. Jackson, M.B Smyth & J. Gunning eds., *Critical terrorism studies: a new research agenda* (London 2009) of recenter M. Sageman, 'The stagnation in terrorism research', in: *Terrorism and Political Violence* vol. 26 no.4 (2014) 565-580, voor overzicht van en discussie over de internationale *status quaestionis*).

Deze beredeneerde bibliografie bij de analyse *Het mondiaal jihadisme: een fenomeenanalyse en een reflectie op radicalisering* beperkt zich korthedshalve tot een overzicht van een aantal werken in de zich voortdurend ontwikkelende discussie rondom jihadisme en radicalisering. Het overzicht bevat wetenschappelijke werken uit binnen- en buitenland, waarvan een deel (mede) is gefinancierd door onderzoeksgelden die de Nederlandse overheid beschikbaar heeft gesteld. Daarnaast bevat de lijst ook de belangrijkste publicaties van de rijksoverheid over dit fenomeen. Doel hiervan is een korte afspiegeling te geven van werken die de afgelopen ruim tien jaren invloedrijk zijn geweest in het debat en het beleid. Hoewel zij zeker niet altijd of op alle punten overeenkomen met de analyses van de overheid die het CT-beleid schragen, geldt voor alle genoemde werken dat zij van invloed zijn geweest op de beeld- en oordeelsvorming binnen diezelfde overheid.

Rapportages

Overheidsinstanties in diverse landen brengen met regelmaat trendrapportages uit over terrorisme en extremisme. Zeker sinds 2001 neemt het mondiaal jihadisme onveranderlijk een belangrijke plaats in in dergelijke rapportages. Internationaal houden diverse instanties, waaronder bijvoorbeeld de EU, Europol (*Te-SAT: EU terrorism situation and trend report*), de CIA en het Department of State van de Verenigde Staten (*Country reports on Terrorism*) periodieke overzichten bij van de stand van zaken met betrekking tot dit onderwerp. Ook de Nederlandse rijksoverheid publiceert met regelmaat (trend)rapportages hierover (zie bijvoorbeeld de desbetreffende passages in de Jaarverslagen van de AIVD en de *Monitor jihadistisch terrorisme in Nederland* van het WODC).

Deze algemene rapportages worden door delen van de rijksoverheid de afgelopen jaren vrijwel jaarlijks aangevuld met diepgravender analyses over deelaspecten van het fenomeen. *Het mondiaal jihadisme: een fenomeenanalyse en een reflectie op radicalisering* grijpt terug en bouwt voort op deze eerdere analyses. In Nederland informeert de NCTV (voorheen NCTb) de Tweede Kamer vier maal per jaar door middel van het Dreigingsbeeld Terrorisme Nederland (DTN); hiervan zijn tot en met oktober 2014 in totaal 37 edities verschenen. Het DTN rapporteert over de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van terrorisme en radicalisering en vormt daarmee de analyse die doorlopend ten grondslag ligt aan het bepalen van het dreigingsniveau in Nederland. Zo is in DTN32 (maart 2013) vooral op basis van de analyse van de potentiële dreiging die uitgaat van jihadistische terugkeerders uit Syrië, het dreigingsniveau voor Nederland bijgesteld tot 'Substantieel'.

Ook andere publicaties van de rijksoverheid hebben vaak een signalerende functie gehad. De meest bekende voorbeelden hiervan zijn enkele openbare AIVD-nota's die de afgelopen jaren verschenen zijn. De AIVD heeft met zijn beschrijving van de ontwikkeling van het jihadisme in Nederland en daarbuiten met de nota's *De politieke Islam in Nederland* (1998), *Radicalisering en rekrutering voor de Jihad* (2002), *Van dawa tot jihad* (2004) en *De gewelddadige jihad in Nederland* (2006) een invloedrijk kader gecreëerd voor de analyse van deze fenomenen. De dienst liep internationaal ook voorop in zijn aandacht voor het niet-gewelddadige islamitische radicalisme en de weerbaarheid van de samenleving hiertegen, zoals in *Radicale dawa in verandering. De opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland* (2007) en het vervolg hierop, *Weerstand en tegenkracht* (2009). De meest recente publicatie van de AIVD, *Transformatie van het jihadisme in Nederland. Zwermodynamiek en nieuwe slagkracht* (2014), vormt de belangrijkste basis voor de voorliggende fenomeenanalyse.

Mondiaal jihadisme

Hoewel er voor 11 september 2001 al werd geschreven over de dreiging van mondiaal terrorisme (bijvoorbeeld door B. Hoffman, *Inside terrorism* (New York 1998)) hebben de aanslagen van dat jaar het mondiaal jihadisme, zoals vertegenwoordigd door Al-Qa'ida en aanverwante groeperingen, definitief op de kaart gezet van westerse overheden, wetenschappers en journalisten. Al meteen na 9/11 bogen journalisten en onderzoekers zich over de ontwikkeling van de mondiale jihad in het algemeen en al-Qa'ida in het bijzonder. In sommige gevallen leverde dit interessante boeken op, zoals dat van L. Wright, *The looming tower. Al-Qaeda and the road to 9/11* (New York 2006). Ook het officiële onderzoeksrapport van de National Commission on Terrorist attacks upon the United States, *The 9/11 Commission report* is niet alleen een inzicht gevend en breed opgezet onderzoek naar de achtergronden van de aanslagen, maar is bovendien een allesbehalve saai rapport. In het verlengde van deze onderzoeken naar de aanslagen door al-Qa'ida werd ook veel aandacht besteed aan rekrutering en facilitering voor de jihad. Internationaal kan P. Neumann, *Joining Al-Qaeda: jihadist recruitment in Europe* (Abingdon 2008) genoemd worden. De AIVD publiceerde in 2002 *Rekrutering in Nederland voor de jihad*, en in 2006 werd een WODC-studie naar facilitering uitgebracht (M. Verhoeven & P. Mascini, 'Facilitering van de gewelddadige jihad', in: *Justitiële Verkenningen*1 (2006) 1–20). Recenter heeft E. Dickinson in 'The case against Qatar' (Foreign Policy, 30 september 2014) inzicht gegeven in financiering van de strijd in Syrië.

Naast werken die de organisatie al-Qa'ida en het netwerk van de mondiale jihad als onderwerp hadden (zie bijvoorbeeld ook M. Sageman, *Understanding terror networks* (Philadelphia 2004)) werd ook dieper ingegaan op de ideologische ontwikkeling en specifieke kenmerken van het mondiaal jihadisme. Invloedrijke en indrukwekkende studies zijn de werken van Gilles Kepel (*Jihad: expansion et déclin de l'islamisme* (Parijs 2000, herziene ed. 2003); *Fitna: guerre au coeur de l'islam* (Parijs 2007)) en Olivier Roy (*L'islam mondialisé* (Parijs 2004)), die beide duidelijk maken dat het mondiaal jihadisme een in essentie moderne en geglobaliseerde beweging is, die een duidelijke breuk voorstelt met de islamitische traditie. Werken die het mondiaal jihadisme verklaren vanuit een specifiek politieke context (in tegenstelling tot bij voorbeeld een religieuze of een psychologische benadering) zijn onder meer F. Devji, *Landscapes of the Jihad: Militancy, Morality, Modernity* (Londen 2005) en T. Hegghammer, *Jihad in Saudi Arabia, Violence and Pan-Islamism since 1979* (New York 2010). Analyses van de specifieke ideologie van het mondiaal jihadisme zijn gegeven door onder meer P. Nesser, 'Ideologies of Jihad in Europe', in: *Terrorism and Political Violence* vol. 23 no. 2 (2011)

173-200; ook de NCTb publiceerde in 2009 een uitgebreide fenomeenanalyse hierover (*Ideology and strategy of jihadism*). De destructieve ideologie van het martelaarschap werd onder meer beschreven door N. Lahoud, *The Jihadis' path to self-destruction* (Londen 2010), B. de Graaff, *Op weg naar Armageddon. De evolutie van fanatisme* (Amsterdam 2012) en heel recent door P. Nanninga, *Jihadism and Suicide Attacks, al-Qaeda, al-Sahab and the Meaning of Martyrdom* (Groningen 2014). Het apocalyptische karakter van de huidige strijd in Syrië wordt beschreven door B. de Graaff, 'De grote slachting. Derde wereldoorlog of apocalyps in Syrië', in: De Groene Amsterdammer, 4 december 2013.

Internet

De rol van internet en sociale media in de verspreiding van het jihadistisch gedachtengoed heeft een aparte vermelding gekregen in *Het mondiaal jihadisme: een fenomeenanalyse en een reflectie op radicalisering*. Naast standaardwerken als dat van G. Weimann, *Terror on the internet. The new arena, the new challenges* (Washington 2006) en meer specialistische studies zoals R. Thompson, 'Radicalization and the use of social media', in: *Journal of Strategic Security* vol. 4 no. 4 (2011) 167-190, hebben ook Nederlandse overheidsdiensten vroeg gesignaleerd welk belang het internet heeft voor de jihadistische beweging. Reeds in 2007 publiceerde de NCTb in samenwerking met de AIVD de fenomeenstudie *Jihadisten en het internet*, die in 2010 een update kreeg. Ook de meer recente AIVD-publicatie *Het jihadistisch internet. Kraamkamer van de hedendaagse jihad* (2012) heeft veel aandacht gekregen in de discussie over de rol van internet in de mondiaal jihadistische beweging.

Home-grown jihadisme

Met de aanslagen in Madrid, Amsterdam (2004) en Londen (2005) werd de vraag actueel waarom in het Westen opgegroeide jongeren zich aangetrokken voelen tot de mondiale jihad. Internationaal werd het debat over dit 'home-grown jihadisme' grofweg gedomineerd door de felle tegenstelling tussen Marc Sageman (o.a. *Leaderless jihad: Terror Networks in the Twenty-First Century* (Pennsylvania 2008)) en Bruce Hoffman (o.a. 'The myth of grass-roots terrorism: why Osama bin Laden still matters', in: *Foreign affairs* vol. 87 no 3 (2008) 133-138) over de vraag in hoeverre al-Qa'ida een rol van betekenis speelde in de home-grown terroristische plots en netwerken. Waar Sageman vooral oog had voor de rol van de groep (home-grown jihadistische groepen als 'a bunch of guys' die verbonden worden door al langer bestaande sociale relaties) wees Hoffman juist op het voortdurende belang van inspiratie en aansturing vanuit de mondiaal jihadistische netwerken.

Over aanslagen in Europa schreef onder meer P. Nesser (zie bijvoorbeeld van zijn hand over de moord op Theo van Gogh 'The slaying of the Dutch filmmaker – Religiously motivated violence or Islamist terrorism in the name of global jihad?', FFI rapport (2005)). Ook in Nederland ontstond veel belangstelling voor het fenomeen home-grown jihadisme. Vooral de moord op Theo van Gogh in 2004 en de diverse rechtszaken rondom de Hofstadgroep maakten de urgentie van dit onderwerp scherp voelbaar. Zowel journalisten (zoals J. Groen en A. Kranenberg, *Strijdsters van Allah. Radicale moslima's en het Hofstadnetwerk* (Amsterdam 2006)) als wetenschappelijke onderzoekers (F. Buijs, F. Demant en A. Hamdy, *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland* (Amsterdam 2006); B. de Graaf, 'The nexus between salafism and jihadism in the Netherlands', in: CTC Sentinel vol. 3 no. 3 (2010), 17-22) probeerden de jihadistische beweging in Nederland in kaart te brengen. Dit gold niet minder voor de overheid (zie bijvoorbeeld AIVD, *Lokale jihadistische netwerken in Nederland. Veranderingen in het dreigingsbeeld* (2009) en de studie van het WODC: C. de Poot & A. Sonnenschein, *Jihadistisch terrorisme in Nederland. Een beschrijving op basis van afgesloten opsporingsonderzoeken*, in: *Onderzoek en beleid* 281 (Den Haag 2009)).

Zoals de AIVD met zijn nota *Transformatie van het jihadisme in Nederland* (zie hierboven) heeft laten zien, heeft het conflict in Syrië de dynamiek van de jihadistische beweging in het Westen ingrijpend beïnvloed. De laatste jaren is er dan ook veel aandacht voor het fenomeen van de Syriëgangers of 'foreign fighters'. Recente studies hierover zijn onder meer:

R. Barrett, 'Foreign Fighters in Syria', The Soufan Group (2014).

T. Hegghammer, 'Should I Stay or Should I Go? Explaining Variation in Western Jihadists' Choice between Domestic and Foreign Fighting', in: *American Political Science Review* vol. 107 no. 01 (2013) 1-15; idem, 'Syria's foreign fighters', in: *Foreign Policy*, 9 december 2013.

D. Weggemans, E. Bakker & P. Grol, 'Who Are They and Why Do They Go? The Radicalisation and Preparatory Processes of Dutch Jihadist Foreign Fighters', in: *Perspectives on Terrorism*, vol. 8 no. 4 (2014).

Achtergronden van radicalisering

De analyse *Het mondiaal jihadisme* sluit af met een reflectie op radicalisering. Mede met het oog op de ontwikkeling van overheidsbeleid tegen terrorisme, verschenen vele studies naar de achtergronden van radicaliseringsprocessen, zoals door J. van der Pligt & W. Koomen, *Achtergronden en determinanten van radicalisering en terrorisme*, WODC (Amsterdam 2009). Invloedrijke studies in Nederland werden onder meer door Jean Tillie en Frank Buijs uitgevoerd (M. Slootman & J. Tillie, *Processen van radicalisering: waarom*

sommige Amsterdamse moslims radicaal worden (Amsterdam 2006); F. Buijs, F. Demant & A. Hamdy, 'Radicalisering van moslimjongeren', in: Monitor racisme & extremisme. Zevende rapportage (2006) 138-157). Meer recente studies zijn K. van den Bos, A. Loseman & B. Doosje, *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen* (Den Haag 2009); M. van San, S. Sieckelinck & M. de Winter, *Idealen op drift: een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren* (Den Haag 2010); L. Wessels & A. Dijkman, *Radicaal (on)zichtbaar. Verkennend onderzoek naar omvang, kenmerken en oorzaken van mogelijke radicalisering onder Amsterdamse moslima's* (2012).

Daarnaast ontstond ook aandacht voor het bredere *Umfeld* van of *stepping stone* voor de jihadistische stroming. Onderzoekers gingen zich ook richten op het salafisme in Nederland (NCTV, *Salafisme in Nederland* (2008); M. de Koning, *Zoeken naar een 'zuivere' islam: geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse moslims* (Amsterdam 2008) en K. Roex, *Leven als de profeet in Nederland: over de salafi-beweging en democratie* (Amsterdam 2013)). Een specifiek onderdeel van het radicaliseringsonderzoek vormen enkele studies naar deradicalisering en uittreding, waaronder vooral het vernieuwende werk van T. Bjørge en J. Horgan (beide auteurs, *Leaving terrorism behind: individual and collective disengagement* (Abingdon 2009) en J. Horgan, *Walking away from terrorism. Accounts from disengagement from radical and extremist movements* (Abingdon 2009)) aandacht verdient. De AIVD-nota *Disengagement en deradicalisering van jihadisten in Nederland* (2010) is aan hun werk schatplichtig. In Nederland werd dit onderwerp nader onderzocht door F. Demant, M. Slotman, F. Buijs & J. Tillie, 'Decline and disengagement, an analysis of processes of deradicalisation', in: IMES report series (Amsterdam 2008) en door B. de Graaf & F. Demant, 'How to counter radical narratives: Dutch deradicalization policy in the case of Moluccan and Islamic radicals', in: *Studies in conflict and terrorism* vol. 33 no. 5 (2010), 408-428.

Binnen het radicaliseringsonderzoek neemt het onderzoek naar de psychologische achtergronden van terrorisme ten slotte een bijzondere plaats in. Dit komt niet in de laatste plaats doordat het debat over dit onderwerp zo fel is. Al sinds de jaren '70 van de vorige eeuw wordt getracht een verklarend kader voor terrorisme te vinden in de psychologie. Verschillende stromingen volgden elkaar binnen dit debat op, waarbij grofweg een onderscheid gemaakt kan worden tussen de 'scholen' die vooral een verklaring meenden te vinden in de psychologische gesteldheid of kenmerken van het tot terrorisme geneigde individu en onderzoekers die een verklaring zoeken in processen die leiden tot terrorisme. Kenmerkend voor deze discussie is tevens de behoefte om

modellen te ontwikkelen voor het radicaliseringsproces. Voorbeelden hiervan zijn o.a. F. Moghaddam, 'The staircase to terrorism: a psychological exploration', in: *American Psychologist* vol. 60 no. 2 (2006) 161-169, en recenter C. McCauley & S. Moskalenko, *Friction: how radicalization happens to them and us* (Oxford 2011). Zie J. Horgan, 'From profiles to pathways and roots to routes: perspectives from psychology on radicalization into terrorism', in: *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* vol. 618 (2008) voor een samenvatting van dit debat en voorstellen voor nieuwe benaderingen.